

др Филип Мирић, научни сарадник
Правни факултет Универзитета у Нишу
filip@prafak.ni.ac.rs

УДК 343.224:343.91-053.6(091)

Прегледни рад
Примљено: 12. 4. 2021.
Прихваћено: 1. 9. 2021.

СТАРΟΣНЕ ГРАНИЦЕ КРИВИЧНЕ ОДГОВОРНОСТИ МАЛОЛЕТНИКА – СТАРЕ ДИЛЕМЕ, НОВА РЕШЕЊА*

Апстракт: У раду се актуелизује у кривичноправној и криминолошкој теорији и пракси одавно позната дилема – да ли је граница кривичне одговорности малолетника од 14 година старости исправно одређена. Да ли је потребно снизити је како би се превенирала тежи облици криминалитета? Аутор, применом компаративноправне методе покушава да да одговор на ова и бројна друга питања од значаја за одређивање граница кривичне одговорности малолетника. Циљ рада је да допринесе успешној научној расправи о једном од најважнијих питања савременог малолетничког кривичног права од чијег решавања суштински зависи кривичноправни статус малолетних извршилаца кривичних дела и уопште правни и друштвени одговор на криминалитет малолетника и малолетничку делинквенцију.

Кључне речи: малолетништво, кривична одговорност малолетника, малолетничка делинквенција.

Уводне напомене

Одређивање старосних граница малолетства значајно је због разликовања ове категорије извршилаца кривичних дела од пунолетних учинилаца у погледу кривичне одговорности, кривичног поступка и изрицања и извршења кривичних санкција. Још се у римском праву водило рачуна о старости учиниоца кривичних дела. Све су ово важне претпоставке за изградњу система малолетничког кривичног правосуђа. У различитим историјским епохама различито је била одређивана кривична одговорност малолетника. У наставку рада ће компаративноправном методом бити анализирана старосна граница кривичне одговорности малолетника у различитим правним системима.

* Рад је настао приређивањем и допуњавањем дела: Ф. Мирић, „Савремена схватања феноменологије и етиологије малолетничке делинквенције”, (необјављена докторска дисертација, Универзитет у Нишу, Правни факултет, 2014).

Кривичноправна одговорност малолетника у српском праву кроз историју

Преступничко понашање малолетника, којима се крше правне норме садржане у кривичном законодавству, нужно изазива реакцију организованих друштава.¹ Од начина те реакције умногоме зависи и кривичноправни положај малолетника. Кривичноправни положај малолетника у нашем праву се може пратити кроз историју. Развој кривичноправног положаја малолетника у Србији кроз историју описује проф. др Миомира Костић, наводећи да је тек од друге половине XIX века, у Србији донет закон којим се по први пут прецизно издваја категорија малолетних учинилаца кривичних дела. Допуном Казнителног закона за поаре и крађе из маја 1847. године најпре је било одређено да се старије малолетно лице, („малолетно но дорасло“), кажњава четвртином или половином прописане телесне казне, а затим је, те исте године, унутар саме категорије малолетника направљена разлика у кажњавању „недораслих“ учинилаца и малолетника. „Недорасло лице“ испод 14 година има се предати родитељима, старатељу, учитељу или газди да га ови казне; млађи малолетници (од 14–16 година старости) уместо смрћу или мртвом шибом кажњавају се бојем штаповима, камцијама или рогозом, а старији малолетници (изнад 16 година) поштеђени су смртне казне и уместо ње кажњавају се шибом или робијом од шест до девет година (ако су телесно слаби да шибу поднесу). Одредбе о малолетним учиниоцима Закона за поаре и крађе проширене су 2. септембра 1850. године на кажњавање малолетних хајдука, јатака, а од 31. јануара 1853. године и на све малолетне учиниоце било којег кривичног дела. Према Полицијској уредби из 1850. године и Закону о замени телесних казни из 1853. године за замењивање телесних казни малолетним осуђеницима била су дата посебна правила.

Потпун и систематизован кривични законик Србија доноси 1860. године под називом Криминални (Казнителни) законик за Књажеводство Србију. У Законику је узраст учинилаца кривичних дела доведен у непосредну везу са њиховом кривичном одговорношћу, тако да је малолетство била околност која је искључивала урачунљивост, па самим тим кривичну одговорност. У категорију кривично неодговорних за злочине и преступе законодавац је уврстио учиниоце који „немају пуни дванаест година“, као и оне који би имали пуни дванаест година али још не би навршили шеснаесту годину, а доказало би се да су „без разбора учинили злочинство или преступленије“. Ако су учиниоци били у узрасту од 12–16 година и кривично дело учинили „с разбором“, малолетство се обавезно узимало као ублажавајућа околност, па се уместо смртне казне или робије изрицао затвор до десет година, а код преступа највише половина оне казне „на коју би се осудили да су старији“. За учиниоце до навршене 21. године живота Законик прећутно узима да не поседују сва она психичка својства неопходна за пуну способност свести о сопственим делима. Кривац тога узраста има се казнити са највише две трећине казне прописане за учињено дело, а уместо на смртну казну, обавезно ће се осуђивати на робију или заточење. За учињене иступе, пак, деца до навршене дванаесте године „предаваће се родитељима или таторима да их казне“, а ђаци – „њивим учитељима или професорима, да их ови сходно

¹ С. Кнежевић, Малолетничко кривично право : материјално процесно и извршно, Ниш 2010, 13.

школским законима казне”.

На територији Краљевине Далмације, Хрватске и Славоније примењивао се Казнени закон о злочинима, преступима и прекршајима од 27. марта 1852. године. У злочин се није убрајао чин или пропуст учиниоца ако „он не буде још навршио 14 година вијека свога” (гл. I, чл. 2., ст. д.). Олакшавајућа околност код учињеног злочина била је „када учинитељ не буде још навршио двадесете године вијека свога”. Деца до навршене десете године која изврше неку кажњиву радњу (преступ или прекршај) „оставит се имају једино кажњењу домаћем”. У узрасту од навршене једанаесте до навршене четрнаесте године за сва учињена дела која се „само зарад недораслости учинитеља не убрајају за злочинства” (чл. 2, ст. д) учиниоци се кажњавају као за прекршај. Овај Законик био је примењиван на територији Словеније и Далмације, док је у Војводини и Међумурју био на снази V Законски чланак из 1878. године (Казнени закон о злочинствима и преступима). У БиХ је био на снази Казнени закон о злочинствима и преступима од 26. јуна 1879. године. Црна Гора је донела свој Кривични законик за Краљевину Црну Гору 23. фебруара 1906. године, према чијим одредбама је постојала кривична неодговорност за особе које нису навршиле дванаесту годину живота (чл. 55).

Аустријско казнено законодавство важило је у Хрватској са Далмацијом, у Словенији и са мањим изменама у БиХ, док је Кривични законик Краљевине Црне Горе представљао скоро верну копију српског Казненог законика. Године 1879. измењене су неке одредбе аустријског КЗ Основом новог казненог закона о злочинствима и преступима за Краљевину Хрватску и Славонију (тзв. Деренчинова Основа). „Основом” је прописана апсолутна кривична неодговорност особа млађих од дванаест година. За малолетнике између дванаест и шеснаест година живота предвиђа се могућност кривичног прогона само ако су дозрели „до спознања кажњивости почињених дјела”.

Кривични законик Краљевине Југославије из 1929. године је све учиниоце кривичних дела до навршене двадесет и прве године живота, када наступа кривичноправно пунолетство, делио у неколико категорија. Незрелост за кажњавање била је апсолутне и релативне природе. Апсолутна незрелост се односила на децу до навршене четрнаесте године живота јер она нису у стању да схвате природу и значај противправности. Другу категорију, за коју је важила релативна незрелост за кажњавање, сачињавали су малолетници између четрнаесте и седамнаесте године живота који нису у стању озбиљно да схвате природу и значај противправности и „према том схватању да раде”. Незрелост се код деце сматрала посебним, личним основом искључења виности, код малолетника основом начелног искључења казне и специјалног поступања по нарочитим прописима кривичног закона (чл. 26–29). Деца учиниоци кривичних дела нису могла бити кажњена за учињено дело. Ако се утврди да дете „није напуштено или морално покварено”, оно је било предавано родитељима, старатељу или школским властима „да га по свом нахођењу дисциплински казне, да се о њему старају и над њим воде надзор” (чл. 26. ст. 2). У случају да је дете било напуштено или морално покварено, оно је предавано заводу за васпитање или подесној породици, где је остајало све док се не поправи, а најдуже до своје седамнаесте године (чл. 26. ст. 3). Под одређеним претпоставкама, васпитне мере су се могле применити само према млађим малолетницима. Једино је ова узрасна категорија учинилаца могла да избегне казну и то ако „нису могли схватити

природу и значај свога дела или према томе схватању да раде” и то у случајевима када су били релативно неспособни за урачунљивост. Код учинилаца кривичних дела ове старосне категорије могла је постојати релативна способност за урачунљивост „ако је тако зрео да је могао да схвати природу и значај кривичног дела и према том схватању да ради”. Ни такав малолетник се није кажњавао, али је Закон против њега ипак прописивао нешто строже мере. Старији малолетници су сматрани апсолутно способним да буду кривично одговорни. Законом је било предвиђено да се са њима поступа блаже него са пунолетним учиниоцима кривичних дела и у складу са тим примењиван је систем блажих казни по изричитим правилима Закона.

Према општем делу Кривичног законика из 1947. године било је предвиђено да учиниоци млађи од четрнаест година нису кривично одговорни за учињено дело и били су предавани родитељима или органима старатељства ради примене васпитних мера или упућивања у завод за васпитање. За малолетне делинквенте у узрасту од четрнаест до осамнаест година сматрало се да су кривично одговорни ако су могли да схвате значај дела и управљају својим поступцима. Њима су се за учињено дело изрицале казне, али им се није могла изрећи смртна казна и казна лишења слободе са принудним радом у доживотном трајању. При изрицању осталих казни, малолетство учиниоца представљало је олакшавајућу околност.

Тежња ка широј примени васпитних мера према малолетним делинквентима дошла је још више до изражаја у Кривичном закону из 1951. године. Овај Закон задржао је поделу малолетника на кривично одговорне и кривично неодговорне.

Најзначајније промене у положају малолетних делинквената у нашем кривичном праву извршене су Законом о изменама и допунама Кривичног законика из 1959. године. Малолетном делинквенту више се нису могле изрећи казне које се примењују према пунолетним делинквентима. Васпитна мера је основна кривична санкција за малолетнике. Број васпитних мера је повећан и оне су сврстане у три основне групе: дисциплинске васпитне мере, васпитне мере појачаног надзора и заводске васпитне мере. Предвиђена је посебна казна, малолетнички затвор, која се под одређеним условима може изрећи малолетном делинквенту у узрасту од шеснаест до осамнаест година. Тада је први пут створена законска могућност да се васпитне мере, под одређеним условима, могу изрећи пунолетним делинквентима. У нашем законодавству је од тога тренутка прихваћен заштитнички (welfare) модел кривичноправног положаја малолетника, који је иначе, до скоро, био владајући у већини европских и ваневропских земаља.²

Кривичноправни положај малолетних извршилаца кривичних дела у великој мери одсликава њихов специфичан положај у савременом кривичном праву и он је у позитивном малолетничком кривичном праву Србије одређен Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (у даљем тексту: ЗМ).³ Тај специфичан кривичноправни положај

² М. Костић, Поглед на историју развитка кривичноправне заштите и одговорности детета код нас, Пешчаник, 2, Ниш 2004, 142–145.

³ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Сл. гласник РС”, 85/2005).

малолетних учинилаца кривичних дела је нарочито уочљив у систему кривичних санкција које се могу изрећи малолетним учиниоцима кривичних дела (шира примена диверзионих мера – посебних обавеза и васпитних налога, јасно изражена интенција законодавца да сузи примену заводских васпитних мера само на најнужнију меру, што је потврђено и бројном судском праксом која потврђује став да заводске мере, као најтежи облик васпитних мера, треба изрицати само у случајевима када је неопходно трајније издвајање малолетника из средине у којој живи и када примена блажих васпитних мера није дала очекиване резултате. То значи да у примени васпитних мера треба ићи степенасто – од најлакших (мера усмеравања и упозорења – укор и посебне обавезе) до најтежих (заводске васпитне мера), с тим што казна малолетничког затвора, као једина казна која се може изрећи малолетнику за извршено кривично дело (и то не сваком, већ само старијем), има карактер изузетка и њена примена је увек факултативна.

Специфичност кривичноправног статуса малолетника се испољава кроз четири битна сегмента: питање кривичне одговорности, надлежности органа који поступају и одлучују, поступка који они примењују и кривичних санкција које се изричу малолетним извршиоцима кривичних дела.⁴ Кривични поступак представља амбијентални оквир остваривања кривичноправне заштите друштвених вредности од њиховог нарушавања кривичним делима малолетника.⁵ Иако има многе специфичности у односу на поступак према пунолетним лицима, кривични поступак је у суштини ретрибутивног карактера, без обзира на то што је његов циљ преваспитавање, што се не постиже увек кажњавањем малолетника.

Малолетничко кривично право се последњих година све више осамостаљује као засебна грана кривичног права са својим специфичним карактеристикама. Кривичноправне одредбе се не односе на лице које у време извршења кривичног дела није навршило 14 година (члан 2. ЗМ). Таква лица се називају деца и она нису активни субјекти кривичног права. Према њима је у потпуности искључена примена кривичног права, али зато подлежу примени одредби неких других грана права (породичног права, права социјалног старања, прекршајног права и сл.).

Строго посматрано, језичким и граматичким тумачењем, појам „малолетног учиниоца кривичног дела” није могућ јер кривичног дела нема без постојања кривице на страни његовог учиниоца (према одређењу појма кривичног дела из члана 14. КЗ), а појам кривице је неспојив (инкомпатибилан) с појмом детета па чак и с појмом малолетника. Стога и сам закон употребљава прилично немушту формулацију „малолетник који је извршио противправно дело које је у закону предвиђено као кривично дело”. И даље, искључено је постојање и утврђивање кривице малолетних учинилаца кривичних дела.

Упоредноправни приказ старосних граница кривичне одговорности малолетника

У доба Јустинијана римско право је познавало поделу на *infantes* (деца до

⁴ М. Шкулић и И. Стевановић, Малолетни делинквенти у Србији : нека питања материјалног, процесног и извршног права, Београд 1999, 10.

⁵ С. Кнежевић, Кривични поступак према малолетницима, Ниш 2007, 7.

7 година старости) и *infantiae prohimus* (од 7 до 10,5 година за мушкарце односно 9,5 за девојчице). Припадност одређеној старосној групи малолетника била је од значаја за ублажавање, казне, изрицање посебних врста казни или забрану кажњавања. Све до појаве кривичних школа, положај малолетника у кривичном праву се није посебно разликовао од положаја пунолетних учинилаца кривичних дела. Тежило се ка побољшавању положаја малолетника, уважавајући све специфичности њиховог развојног доба. Позитивистичка и социолошка школа утицале су на промену кривичноправног сагледавања граница малолетства. Кривични законици тога доба настоје да потпуније одреде границе малолетства и подигну доњу границу испод које је искључена кривична одговорност. Тако је француски Цоде пенале из 1810. године предвиђао шеснаесту годину као горњу границу између малолетства и пунолетства, а није предвиђао доњу границу. Међутим, има и другачијих примера – у неким кривичним законима је одређена и горња и доња граница малолетства: немачки КЗ из 1871. године, шведски КЗ из 1864. године итд. Интересантно би било погледати упоредно правни приказ старосних граница кривичне одговорности у појединим европским земљама.⁶

Табела бр. 1. Приказ старосних граница кривичне одговорности у појединим европским земљама⁷

Држава	Доњи узраст за кривичну одговорност малолетника
Швајцарска	7 г. (за лишење слободе 15 г.)
Шкотска	8 г.
Кипар, Енглеска, Велс	10 г.
Грчка, Холандија, Португал, Турска	12 г.
Пољска	13 г.
Француска	13 г. (за кривичне санкције; ако суд процени и малолетнику старости 8–10 година могу се изрећи васпитне мере;
Аустрија, Немачка, Мађарска, Италија, Румунија, Шпанија, Летонија	14 г.
Чешка, Данска, Естонија, Финска, Исланд, Норвешка, Словачка, Шведска	15 г.
Русија, Литванија, Молдавија, Украјина	16 г. (али за теже деликте од 14 г.)
Белгија	18 г. (али и малолетници старији од 16 г. ако ниједна заштитна мера није адекватна или се ради о деликтима у саобраћају)

⁶ С. Константиновић-Вилић, В. Николић-Ристановић и М. Костић, Криминологија, Ниш 2009, 224.

⁷ Ђ. Игњатовић, „Малолетничко кривично право између болећивости и ретрибутивности”, Правни живот, 9, Београд 2004, 552–553.

Критеријуми којима се користи кривично законодавство у решавању овог проблема су различити. Најчешће је то календарски узраст оличен у годинама старости малолетника, социјална зрелост и достигнути биопсихолошки развој. Једна група законодавстава предвиђа фиксну добну границу тако да су малолетници изнад те границе кривично одговорни, а испод ње кривично неодговорни. Кривична законодавства у Јемену и Саудијској Арабији предвиђају да кривична одговорност малолетника зависи од његове душевне зрелости. Има и законодавстава која предвиђају три групе малолетника: кривично неодговорне, ограничено кривично одговорне и кривично одговорне. Овде се полази од претпоставке да су сви малолетници до одређене старости апсолутно кривично неодговорни, а изнад те границе кривично су одговорни само под условом да су могли да схвате значај свог дела и управљају својим поступцима.⁸ Ако се, пак, анализирају подаци садржани у Табели 1, може се закључити да је најнижа старосна граница за кривичну одговорност малолетника предвиђена у Швајцарској (7), а највиша у Белгији (18). Највећи број земаља доњу границу за кривичне одговорности малолетника фиксира на 14 (Аустрија, Србија, Немачка, Мађарска, Италија, Румунија, Шпанија, Летонија) или на 15 година (Чешка, Данска, Естонија, Финска, Исланд, Норвешка, Словачка, Шведска).

Кривични законик Републике Србије у чл. 4 предвиђа да се кривичне санкције не могу изрећи лицу које у време када је дело учињено није навршило четрнаест година. Ова лица у кривичноправном смислу се називају децом, и у кривичноправном смислу не могу бити активни субјекти. Фиксирање доње старосне границе малолетства на 14 година указује на начелну интенцију законодавца да у односу на лица до овог узраста заснује посебан правни статус, искључујући према њима примену кривичних санкција.⁹ Овакав став законодавца у складу је са савременим тенденцијама у малолетничком кривичном праву да се сузбијање делинквентног понашања лица овог старосног доба не може вршити кривичноправним мерама. Васпитне мере и друге кривичне санкције могу се изрећи малолетнику под условима прописаним посебним законом.¹⁰ Посебни закон који потпуније регулише ову материју је Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица.¹¹ За одређивање кривичноправног статуса малолетника су посебно битни чланови 2. и 3. овог закона. У чл. 2 је предвиђено да лицу које у време извршења противправног дела,

⁸ С. Константиновић-Вилић, В. Николић-Ристановић и М. Костић, н. д., 224.

⁹ З. Кандић, „Криминалитет деце на ужем подручју Београда”, (необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду, Правни факултет, 1980), 74.

¹⁰ Кривични законик Републике Србије („Сл. гласник РС”, бр. 85/2005, ... 35/2019).

¹¹ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Сл. гласник РС”, бр. 85/2005). Постоје мишљења да је и сам назив овог закона споран и проблематичан. Наиме, поменути закон се не односи само на малолетне извршиоце кривичних дела како би се то из његовог наслова могло закључити, већ и на жртве кривичних дела. Има предлога да би овај пропис требало назвати Закон о малолетничком правосуђу, при чему би израз правосуђе био коришћен у свом најширем значењу. Видети више: Ђ. Игњатовић, н. д., 529–553. Без обзира који се од наведених назива прихвати, важно је истаћи да назив одређеног законског текста никада није чисто термилошко питање јер он треба на језгровит и јасан начин да одражава његов предмет. Стога, питање евентуалне промене назива овог закона остаје отворено и представља својеврстан изазов за српског законодавца.

у закону предвиђеног као кривично дело, није навршило четрнаест година, не могу се изрећи кривичне санкције ни применити друге мере које предвиђа овај закон. Чл. 3 су јасно одређене границе малолетства. Малолетник је лице које је у време извршења кривичног дела навршило четрнаест, а није навршило осамнаест година. Млађи малолетник је лице које је у време извршења кривичног дела навршило четрнаест, а није навршило шеснаест година. Старији малолетник је лице које је у време извршења кривичног дела навршило шеснаест, а није навршило осамнаест година. Млађе пунолетно лице је лице које је у време извршења кривичног дела навршило осамнаест, а у време суђења није навршило двадесет једну годину, с тим што према лицима која нису навршила 14 година се не може изрећи ниједна кривична санкција јер се сматрају децом која су апсолутно кривично неодговорна. Млађим малолетницима се могу изрећи само васпитне мере и васпитни налози, а старијим малолетницима још и казна малолетничког затвора у случају испуњења таксативно наведених законских услова.

У психологији и психијатрији се нешто другачије одређују старосне границе малолетства коме одговара појам адолесценције. Како наводе З. Ћирић и Б. Димитријевић, у адолесценцији се издвајају три периода: рана адолесценција (12–14 година), права адолесценција (14–18 година) и касна адолесценција (18–26 година). Овај период је важна етапа у развоју сваке личности јер се у њему одвија сложена интеракција између биолошких, психолошких и социјалних фактора развоја личности.¹²

Из наведених законских решења се може закључити да је као основни критеријум за одређивање граница малолетства узет добни узраст. Притом, законодавац очигледно није водио довољно рачуна о чињеници да се био-психо-социјални узраст не поклапа са календарским, те је због тога у правосудној пракси честа ситуација да се кривично правни статус малолетника мења ех леге када исти наврши 14 или 18 година. Ово није најсрећније решење и из разлога што су услови одговорности исти за дечаке и девојчице иако је научно доказано да психо-социјални развој дечака и девојчица није исти. Све ово треба имати у виду приликом наредних измена малолетничког кривичног законодавства у Републици Србији, како би оно у будућности у већој мери било прилагођено савременим научним сазнањима из области дечије психологије и педагогије.

Уместо закључка

Проблем старосне границе кривичне одговорности малолетника је једно од централних питања малолетничког кривичног права. Решавање овог проблема је од суштинског значаја за изрицање кривичних санкција према малолетницима, а самим тим и за остваривање циљева третмана и њихову ресоцијализацију. У кривичноправној литератури све су гласније идеје да се старосна граница кривичне одговорности са 14 година снизи на 12 година. Заговорници ове идеје сматрају да би се на овај начин донекле допринело сузбијању малолетничке делинквенције. Спуштање границе кажњивости малолетника на 12 година би

¹² З. Ћирић и Б. Димитријевић, *Основи судске психијатрије и судске психологије*, Ниш 2009, 109.

представљало велики изазов за целокупни кривичноправни систем Републике Србије. Спуштање границе кривичне одговорности малолетника би неминовно довело до потребе додатне едукације свих кључних друштвених и државних актера укључених у процес сузбијања малолетничке делинквенције. Осим тога, овакав потез законодавца би имао смисла једино ако би био праћен имплементацијом одговарајућих третмана према малолетницима током извршења изречених кривичних санкција. У супротном, ова интервенција законодавца би сигурно остала без резултата, што би негативно утицало на сузбијање малолетничке делинквенције.

Објављени извори

Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Сл.гласник РС“, бр. 85/2005).
Кривични законик Републике Србије ("Сл. гласник РС", бр. 85/2005, ... 35/2019).

Литература

- Ђирић, Зоран и Бојана Димитријевић. Основи судске психијатрије и судске психологије. Ниш 2009.
- Игњатовић, Ђорђе. „Малолетничко кривично право између болећивости и ретрибутивности”. Правни живот, 9, Београд 2004. 529–553.
- Кандић, Зорица. „Криминалитет деце на ужем подручју Београда”. Необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду, Правни факултет, 1980.
- Кнежевић, Саша. Кривични поступак према малолетницима. Ниш 2007.
- Исти. Малолетничко кривично право : материјално, процесно и извршно. Ниш 2010.
- Константиновић-Вилић , Слободанка, Весна Николић-Ристановић и Миомира Костић. Криминологија. Ниш 2009.
- Костић, Миомира. „Поглед на историју развоја кривичноправне заштите и одговорности детета код нас”. Пешчаник, 2, Ниш 2004. 135–149.
- Мирић, Филип. „Савремена схватања феноменологије и етиологије малолетничке делинквенције”. Необјављена докторска дисертација, Универзитет у Нишу, Правни факултет, 2014.
- Шкулић, Милан и Ивана Стевановић. Малолетни делинквенти у Србији : нека питања материјалног, процесног и извршног права. Београд 1999.